

TAŞ DEVİRLERİ SANAT ESERLERİNİN YAPIMINDA KULLANILAN ARAÇ ve GEREÇLER

Yazan

İşin YALÇINKAYA

Taş devirleri sanatçıları bugün büyük bir hayranlıkla izlediğimiz sanat eserlerini son derece ilkel araç-gereç ve zor koşullar altında yapmışlardır. Bu durum, onların eserlerini bir kat daha değerlendirmektedir. Günümüz sanatçılarının önüne bugün en modern gereçler serilirken söz konusu devirlerde sanatçının yaşadığı ortam bir bakıma, onun kullanacağı gereci belirleyici durumdaydı. Örneğin, yaşanan ortamda kil bol ise sanatçı, öncelikle buna şekil vermeyi dener. Bir başka deyişle doğa, insana kullanacağı ve seçeceği gereç konusunda klâvuzluk etmektedir. Yalnız burada bir noktayı belirtmek gerekmektedir. Coğrafi ortamın sanata olan etkisi biraz önce de belirttiğimiz gibi ancak maddenin seçimi ve şeklin stili çerçevesinde kalır. Sanatçının engel tanımaz anlatım ve hayal gücü varken, madde ne olursa olsun, ona vermek istediği anlamın çıkmasına engel olamaz.

Günümüz sanatçıları gibi prehistorik sanatçılar da, ilkel de olsa, yapacakları eserlerin şekline uygun araç ve gereçleri kullanırlardı.

Boyalı resimlerin yapımında parmak, bükülmüş deri, hayvan tüyleri ya da kollarından yapılmış fırçalar, ot topaklarından tamponlar, taşla ezilmiş ağaç dalları, hatta Lascaux mağarasında olduğu gibi püsgürgeç kullanıyorlardı. Toz boyayı bu şekilde boru ile üfleme Avusturalya yerlilerince de bilinmektedir. Diptarihle ilgili bazı mağaralarda bulunan içi boya tozuyla dolu uzun kemikler bu gerçeği kanıtlamaktadır. Bu işte ayrıca ağaç dalları da kullanılmış olabilir. Yine fırça olarak yosunun kullanıldığı da ileri sürülen varsayımlar arasındadır (Sacchi, 1965 : 152). Ancak, boya sürme işinde ilk kullanılan araç, hiç kuşkusuz ki, insanın kendi parmağıdır. Sanatçı

yine, bozularak killeşmiş duvarlara bazı "makarna çizgileri" çizerken de araç olarak parmağını kullanmıştır.

Çizme ve kazıma işlerinde sanatçı, çakmaktaşıdan ya da volkan camından yapılmış basit taşkalemler kullanmıştır. Özellikle çakmaktaşıdan olanları yeğlemiştir. Süsleme işinde kullanılan ve uçları körelmiş olan birçok taşkalem çeşidi, Cabareret mağarasında olduğu gibi, resim yapılan duvarların dibinde bulunmuştur.

Taş üzerine büyük alçak kabartmalar ve yontuk tipler işlemek için çakmaktaşıdan taşçı kalemleri ve büyük çakıllardan vurgaçlar gibi iş gören tokaçlar kullanılmıştır.

Bu tip araçların yanı sıra sanatçı, duvar sanatı ve kaya sanatı şeklindeki eserlerini yaparken de tual olarak mağaraların iç ve dış duvarlarını, döşemelerini, tavanlarını ve açık havadaki kaya bloklarını kullanmıştır. Üzerlerine figürlerini çizdiği, boyadığı, kazıdığı ve oyduğu bu kayaların cinsleri de değişiktir. Bu eserler kalker gibi tortul kayalar üzerine işlendiği gibi bazalt, andezit ve horstein gibi püskürük kayalara da yapılmıştır. Sanatçı tual olarak kullandığı bu yüzeyleri de aramış ve yapmak istediği iş için en uygun olanını seçmiştir. Bu seçim de rasgele olmayıp, geniş ölçüde deneyim ve alışkanlığa dayanmaktadır.

Taşınabilir sanat eserlerinin resim kâğıdı ve hammaddesi de çeşitli taşlar, kemikler, dişler, geyik ve rengeyiği boynuzları, boynuz ve ender olarak da kehribardır. Kehribar özellikle Mezolitik ve Neolitik devirlerde kullanılmıştır. Linyitin de bu yolda kullanıldığı belirtilmektedir (Lantier, 1961: 25). Taş devirleri sanatçılarının sanat yapımında kullandıkları başlıca taşlar kalker, kalsit, şist, arduvaz, bazalt, steatit, serpantin, süngertaşı ve çeşitli çakıllardır. Kemik ve boynuz özellikle magdaleniyen devirde kullanılmıştır. Bu işte en çok yeğlenen uzun kemiklerdir.

Türkiye'de, Karain Mağarasında olduğu gibi, kaburga kemiğinin kullanıldığı da saptanmıştır. Aynı şekilde insan kemikleri de kullanılmıştır. Dordogne (Fransa) da Péc'hialet'de bulunmuş olan sakallı bir insan heykeliği bunun bir kanıtıdır (Mauduit, 1954:97). Dişlerden en çok mamut ve ayı dişleri, çok az sayıda da at dişi kullanılmıştır. Ayı dişlerinin taşınabilir sanat eserlerinde hammadde olarak

en yoğun bir biçimde kullanıldığı yer Fransa'da Landes bölgesinde bulunan Sorde (Duruthy) mağarasıdır. (Reinach, 1913: 179).

Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz araç ve gereçlerden farklı malzemelerin de kullanıldığını belirtmeliyiz. Örneğin, Dölni Věstonice (Moravya-Çekoslavakya) venüsü denilen bir heykelciğin hammadesi alışlagelmiş olan hammaddelerden oldukça farklıdır. Bu heykelcik kemik tozu ile karıştırılmış kilden oluşmuş bir hamurdan yapılmıştır. Bu tip heykelciklerin sayısı araştırmalar ilerledikçe artabilir.

Diptarih araştırmaları geliştiği ölçüde, yeni endüstri tipleri yanı sıra yeni sanat eserleri tipleri de ele geçmektedir. Yukarıda adı geçen maddelerin dışında hiçbir maddenin kullanılmadığını savunmak sakıncalıdır.

Yine, mağaraların duvarları ya da tabanı üzerinde bulunan killer de, parmakla taslaklar çizmek ya da hayvan heykelcikleri şekillendirmek için kullanılmıştır. Ancak, paleolitik devirlerde pişmiş topraktan plâstik eserler henüz ele geçmiş değildir. Şimdilik bu tür eserleri ancak Neolitikten itibaren, özellikle Anadolu'da, görüyoruz.

Diğer yandan, büyük bir olasılıkla taş devri sanatçısı, odun ve deriyi de sanat yapımında kullandı. Bunların üzerine resimler çizdi, gravürler kazıdı, hatta odundan heykeller yonttu. Bu malzemenin bugün de günümüz ilkelleri tarafından kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Ancak, bu tip eserlerin elimize geçmeyişi, aynı endüstride olduğu gibi, söz konusu maddelerin bünyelerinin dağılıp yok olmaya elverişli olmasına bağlanabilir. Uzun süreli Paleolitik Çağlar boyunca endüstri olarak Clacton-on-sea (İngiltere) de ele geçen tek odun mızrak ucu da bunun güzel bir örneğidir.

Yine, hiç kuşkusuz ki, paleolitik insan toprak ve kumlar üzerine de bir takım şekiller çizmiştir. Bugün de, çocukların hatta erginlerin oturdukları zemin üzerine, bazen bilinçli, bazen bilinçsiz olarak bazı çizgi ve şekiller çizmeleri, kumları şekillendirmeleri de olağan bir davranıştır. Ancak, bu tip çizgi ve röliefler kısa sürede yok olmaya mahkûmdur.

Boyanın kullanımına gelince, uygulanma teknikleri farklı da olsa, renkli maddenin esası siyah, kırmızının tonları, kahveren-

ginin tonları, sarı, beyaz ve az miktarda da turuncu, mavi ve yeşil dir. Bütün paleolitik boyalı resimlerine bir aile havası veren bu renklerin Dordogne'dan İspanya'nın güneyine kadar yayılış gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Boyalar genellikle minerallerden, bazı durumlarda da topraklardan ve bitkilerden elde edilirler. Minerallerden elde edilenler uzun ömürlü, bitkilerden elde edilenler ise çabuk silinir ve yok olurlar. Sarı, kırmızının tonları, turuncular ve kahverenkler daha çok demir oksit ve kırmızı aş boyasından; siyah ve koyu kahverenkler kömürden, taş ya da hamur halindeki manganezden elde edilirler. Avusturalya yerlilerinin "iğ ağacı"ndan resim kömürü yaptıklarını öğreniyoruz (James, 1959: 197). Paleolitik devirlerde de bu tip ağaçlardan boya elde edilmiş olabilir. Beyaz renk kaolen ya da kuş gübresinden; mavi ve yeşil renkler ise kaolenle karıştırılmış bitki özlerinden elde edilir, ayrıca kahverengi taşboyalar da vardır (Grahmann, 1962: 243).

Kullanılan renk maddelerinden "aş boyası" doğal bir mineraldir. Orta paleolitikin sonundan itibaren paleolitik insan tarafından sık sık kullanılmıştır. Aş boyaları parçaları bazı kez sürtme yoluyla kullanılmıştır. Bu tür kullanıma birçok müsteriyen yataklarda rastlanır. Ancak bu renk maddesinin sistematik kullanımı özellikle üst Paleolitikin başlangıcından itibaren görülmektedir. Châtel-perronien'de insan, sarı aş boyasını da kullanmasını biliyordu. Fakat boya maddeleri içinde en çok kırmızı aş boyasının kullanıldığını görüyoruz. Zamanına göre, aş boyasından doğrudan doğruya elde kalem şeklinde yararlanıldığı gibi, hamur halinde, fırça ya da parmak ucu aracılığı ile de kullanılır. Bazan bunlara, takı olarak taşmak üzere, delikler de açılıyordu (Mauduit, 1954: 98).

Prehistorik devirlerde bu renk maddesi dört farklı şekilde kullanılıyordu: 1. Resim sanatında boya elde etmede; 2. Süslenmede alık olarak ya da vücudu boyamada; 3. Ölümlere can verme amacıyla iskeletleri boyamada. Örneğin, avcılar öldüklerinde, özel bir giysiyle ve seremoni ile gömülürler, üzerlerine toz halinde kırmızı aş boyası serpilirdi; 4. Hayvan kabuklarının boyanmasında. Hayatı eleman olan kanı temsil eden "kırmızı aş boyası" hayvan kabuklarına sürülür ve çoğu kez bu kabuklar mezarlara bırakılırdı (James, 1955: 161).

Kırmızı rengin bu derece bol kullanılmasının iki nedeni vardır. Birinci neden, demir oksit yumrularının ve kırmızı aş boyası-

sının doğada bol oluşudur. Çevrede bol olan bu boya insana kullanma alışkanlığını kazandırmıştır. Bunlardan kilolarcası Roches (Indre) ve Eyzies (Dordogne) mağaralarında bulunmuştur. Çevreden işbirliğiyle ve özen ile toplanan bu kırmızı aşboyaları oturulan yerlere getirilmişlerdir. Hatta, Nontron (Dordogne) bölgesinin tersiyer kumulları içinde gerçek bir işletmenin izleri de gözlenmiştir. (Mauduit, 1954: 98). Sanatçının kırmızı ve kırmızının diğer tonlarını bol olarak kullanmasının diğer önemli bir nedeni de, kırmızı rengin hayati sıvı olan kana benzemesidir. Kırmızı rengi kullanan prehistorik sanatçı, bu rengi sürdürdüğü insan ya da hayvana hayat kazandırdığına ya da onu canlandırdığına inanırdı. Örneğin, yaptığı heykelleri, özellikle bereketi temsil eden kadın figürinlerini kırmızıya boyamasını, söz konusu heykelciğe bir çeşit hayatıyet kazandırma gayretine bağlayabiliriz. Kısacası kırmızı rengin kullanılmasında sembolik bir anlam yatmaktadır.

Taş devirleri sanatçısı hangi rengi hangi amaçla kullanmış olursa olsun, üç şekilde uygular: 1. Pat halinde; 2. Toz halinde; 3. Sıvı halde.

Boyanın pat halinde kullanımı: Boyalar, genellikle yağlı bir cisim içinde halledilmiş demir oksit, mangenez gibi minerallerden elde edilirdi. Pat şeklinde boyanın elde edilmesi şöyledir: kitle halindeki renk maddesi, taştan el havanları içine konularak, çok ince bir duruma gelene kadar ezilirler. Bu toz boya yassı taşlar üzerinde, bir kaşık yardımıyla yağlı maddeler ya da reçine ile homojen bir pat haline gelinceye kadar karıştırılarak ovulur. Yağlı madde hayvan yağı ve iliktir. Bu işlemde suyun kullanılıp kullanılmadığını kesinlikle bilemiyoruz. Ancak, Raymond Lantier bir eserinde, toz boyanın su ve yumurta akı ile karıştırılarak kullanıldığını belirtiyor (Lantier, 1961: 57). Bunun dışında Mauduit, ilkel toplumlarda olduğu gibi, bu karışımda suyun yerine sidiğin kullanıldığını ileri sürüyor (Mauduit, 1954: 98). Pat halindeki bu boyaların, günümüzdeki yağlı ve pastel boyaların ilk örnekleri oldukları söylenebilir.

Pat halinde hazırlanan boya, sanatçıların ilk paletlerini oluşturan yassı taşlar ya da kürek kemikleri üzerine alınır. Örneğin, Pair-non-Pair (Gironde)' de bulunmuş olan ve üzerlerinde renk izleri taşıyan dört tane bizon kürek kemiği bu hipotezi kanıtlamaktadır.

Renk maddesinin ezildiği taş havanlar ve havan elleri bugün hâlâ aynı izleri taşımaktadırlar. Ancak bunların sayesinde renk maddelerinin nasıl hazırlandıklarını öğrenebiliyoruz. İki taşın üstüne konması ile oluşturulan bu taş havanlardan birçok örnek Avrupa'da ele geçmiştir. Türkiye'de henüz bulunmamışlardır.

Boyanın toz halinde kullanımı: Pat haline sokulmak üzere ezilerek toz haline getirilen boya maddesinin bazı hallerde olduğu gibi kullanıldığı görülüyor. Bu tür kullanımda toz boya püskürtme yoluyla uygulanır. Bu yolla boya, daha önce hayvan yağı gibi yağlı bir maddenin sürülmesiyle yağlanmış olan yüzey üzerine ya ağızla üfleme su retiyiyle yapıştırılır; ya da daha önce sözünü ettiğimiz uzun kemiklerin ya da kamışların yardımıyla püskürtülerek uygulanır.

Bu tarz bugün boyacılıkta ya da sanattaki püskürtme tekniği ile boyamanın ilk örneklerini verir. Böylece herşeyin başlangıcı gibi bu tekniğin başlangıcı da diptarihe kadar inmektedir. Püsgürgeçlerin ilk örnekleri de uzun kemik ve kamışlardır. Diptarihte gördüğümüz bu boyama tekniği bugün Avusturalya yerlilerince de kullanılmaktadır.

Boyanın sıvı halinde kullanımı: Boyanın üçüncü kullanılış şekli sıvı halinde uygulanmıştır. Bir parlatma tekniği olan bu kullanım şekli, K. Herberts tarafından, İspanyol Levantin sanatına uygulanan testler sonucunda ortaya konmuştur (Bandi, 1961: 76). Biraz önce Lantier'nin, boyanın su ve yumurta akı ile karıştırıldığını ileri sürdüğünü belirtmiştik. Bunu doğrular görünen Bandi, yayınlarından birinde: "Boyalar yalnız suyla değil, kan, bal, bitki suları gibi hafif yapışkan maddelerle karıştırılır. Bu maddeler ise boyaya yapışkan bir özellik kazandırır ve sürüldüğü yerde kalmasını sağlar" demektedir (Bandi, 1961: 76).

Bandi ve Lantier'nin tanımladıkları bu boya türü, günümüzde kullanılan sulu boyanın bir bakıma ilk örneğini oluşturmaktadır.

Yine toz boyaların saklandıkları kemikten kınları ve deri torbaları da sanat yolunda kullanılan araçlar arasında saymak gerekir. Boya maddesini saklamak için kap gibi kullanılan, kemikten tupa ile kapatılmış olan oyuk kemikler bugüne hâlâ daha evvel içlerinde bulunan boya maddelerinin izlerini taşımaktadırlar. Memleketimizde henüz böyle bir renk muhafazalığı saptanamamıştır.

Kemik kınların yanı sıra boyanın saklanması çoğu kez deri torbalar içinde yapılıyordu. Bunlar, XIX. yüzyılın sonlarında Güney Afrika'da Boer'ler tarafından öldürülen son Boşiman sanatçılarından taşıdıkları torbalara benzerler (Mauduit, 1954: 100).

Paleolitik sanatçı, sanat çalışmalarını çoğu kez mağaraların gün ışığından yoksun, kendilerince kutsal saydıkları karanlık yerlerinde yaptığı için, kullandığı araçlar arasında taş lâmbaları da saymak gerekmektedir. Bu lâmbalar oyulmuş taşlardan yapılmışlardır. Çeşitli büyüklükte olabilirler. Güzel, saplı olarak yonulmuş olanları bulunduğu gibi, hiç sapsız silindir şeklinde ya da kaba taştan oyulmuş olanları da vardır. Bazıları sağlam, bazıları ise kırılmış olarak ele geçmiştir. Taş lâmbalarda hayvan yağı yakılır, ayrıca hayvan yağna batırılmış kuru yosunların yakıldığı da düşünülüyor (Célébonovice, 1956: 74). Anadolu'nun bazı yerlerinde aydınlanma aracı olarak kunduz yağının kullanımına dayanarak, diptarihte de böyle ağır yağların kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz (Kökten, 1972: 1). Ancak ne kadar bol ışık verirse versin, kandil ışığında şaheserler yaratmak zor bir iştir.

Sonuç olarak, diptarih sanatçısının övgüye değer olduğunu kabul etmek zorundayız, çünkü yaşadığı ortamın katı koşulları içinde ve birkaç ilkel araç-gerece sahip olarak, bugün hâlâ hayranlığımızı çeken sanat şaheserlerini vermeyi bilmiştir.

